

Dalibor Vavruška: Když se podíváme pravdě do očí, spatříme totalitu

- CZ24 News | 24. ledna 2022

EU: Tento týden Evropský parlament projednával klíčový Zákon o digitálních službách.

Evropská unie s jeho pomocí mimo jiné směřuje k regulaci tak zvaných dezinformací na internetu. To nastoluje otázku hranice mezi ochranou jednotlivců, komunit a ochranou jejich svobody veřejně projevovat různé názory. Demokracie bytostně potřebuje obojí. V tomto blogu argumentujeme, že boj s dezinformacemi ve svém jádru není o ochraně filozoficky čisté absolutní pravdy, ale o praktickém posílení kredibility demokratických autorit. Přílišný důraz na omezení veřejné diskuse ve prospěch veřejného dobra by ale mohl mít opačný efekt.

Pravda vítězí. Pro pravdu se obětujeme. Pravdu musíme chránit před lží. Boj za pravdu je věčný. To vše se o pravdě říká již dlouho. Jenže co je to pravda, která se nově přejmenovala na fakta? Kdo ji spolehlivě rozezná od lží, kterým se naopak říká dezinformace? A pokud je pravda skutečně tak důležitá, a šlo by ji spolehlivě rozpoznat, proč státy už dávno nemají ministerstva pravdy?

Kdo by měl mít právo rozhodovat o pravdě?

Zvažme nejdřív, kdo by měl mít právo rozhodovat o pravdě. Australský soud dal původně za pravdu Novaku Djokovičovi, který tvrdil, že má právo vstoupit do země. Týden potom ale vydal odlišné rozhodnutí. Soudy nehledají pravdu. Jen v daný okamžik posuzují argumenty protistran. Jejich verdikt kromě toho závisí na podobě žaloby, procesních náležitostech a dalších věcech. Australské úřady prosazovaly svou pravdu, tedy že Djokovič do země vstoupit nesmí. I když politici a úředníci mají právo rozhodnout o osudu jiných lidí, dává jim jejich pozice právo rozhodovat o pravdě? Kdyby tomu tak bylo, příběh o ukradených amerických volbách z roku 2020 by byl pravdivý přesně do okamžiku, kdy Donald Trump opustil Bílý dům. To je samozřejmě nesmysl. Stejně jako soudy, ani politici nebo úředníci nemohou být arbitry pravdy.

Hledejme tedy dál. Říká se, že pravdu má věda. Jenže věda není nějaká osoba, které bychom se mohli zeptat. Sami vědci se v zásadních věcech mnohdy neshodnou. Poznání se mění. Názor hlasité většiny vědců se ne vždy ukáže jako dlouhodobě správný. Věda nemá, nikdy neměla, a nemůže mít ambici najít absolutní a v čase neměnnou pravdu. Nabízí cestu za poznáním, ne konečný cíl. Vědci, novináři a hledači dezinformací navíc žijí v reálném světě. To jim dává pádné důvody o určitých věcech mluvit, a o jiných mlčet. Nebo aspoň o některých mluvit víc než o jiných. Schopnost rozeznat, kdy vyslovení toho, co považujeme za pravdu, může uškodit, získává každý z nás již v útlém věku. Vědci, novináři ani hledači dezinformací nejsou svatí andělé, masochisté ani malé děti, aby taková omezení nechápali, a alespoň do určité míry se jimi neřídili. Ani oni nejsou arbitry pravdy.

Po pravdě se intenzivně pídí také věřící. Mnozí z nich jsou přesvědčeni, že absolutní pravda spočívá právě v jejich víře. Jenže náboženství existuje celá řada. Které z nich hlásá tu správnou pravdu? A co by se stalo, kdyby věda některé jejich pravdy začala rozporovat?

Možná znají pravdu mocní, kteří hýbou světovými burzami. Ti mají, vyjádřeno penězi, na znalosti pravdy největší zájem. Ačkoli je nesporné, že vědí hodně, o tom že by se dotýkali absolutní pravdy nemůže být řeč. I oni mají mezi sebou názorové rozdíly, i oni vedou spory.

I nejmenší finanční příspěvek velice pomáhá! Děkujeme!

CHCI PŘÍSPĚT

Absolutní pravda je utopická chiméra, která ve skutečnosti neexistuje

Je čas si bez okolků přiznat, že absolutní, objektivní a pro celou světovou společnost uchopitelná neměnná pravda neexistuje. Je to iluze, utopická chiméra. Žádný způsob, jak ji nalézt a ochránit není. Po celou dobu své historie lidská společnost fungovala bez absolutní pravdy. Stejně bude fungovat i dál.

Nejdále v hledání absolutní pravdy zachází matematika a logika. Ty jsou někdy schopny rozhodnout, zda určité tvrzení je pravdivé či nikoli. Bohužel ale jen v abstraktním světě, za splnění určitých podmínek. To však může stačit k odhalení lži. Například když by někdo řekl, že určitá vakcína nebrání přenosu infekční nemoci, ale zároveň všichni vakcinovaní jsou v době epidemie takové nemoci bezinfekční. Takové tvrzení je nelogické. Jde tedy o lež. Bez ohledu na to, jak pozitivní roli hrají vakcíny pro individuální nebo kolektivní zdraví.

Logika také nevysvětlí, jak přenos nemoci funguje. Nedá nám návod, jak se správně chovat. Absolutní pravdu oproštěnou od jakýchkoli předpokladů nikdo určit neumí. Je možné namítnout, že existují těžko zpochybnitelná tvrzení. Například, že země je kulatá. Nebo že když jdeme oklikou, naše cesta bude vždy delší, než kdybychom šli přímo. Jenže i takové banální věci závisí na našem chápání okolního světa. Možná existuje více dimenzí než ty, které známe. Možná v nich zeměkoule a časoprostor vypadají jinak, než si dnes myslíme. Možná. Jedno je ale jisté. K zásadnímu přehodnocení našeho vnímání světa v minulosti docházelo. Čím víc víme, a čím víc přemýšlíme, tím víc chápeme, kolik toho ještě nevíme. Největší myslitelé od Sokrata, Galilea až po Einsteina by to jistě potvrdili.

Dále by šlo namítnout, že nihilistická relativizace pravdy, tedy vymýšlení intelektuálních argumentů, proč něco, co se jeví jako zřejmá pravda, ve skutečnosti pravda být nemusí, komplikuje praktický život. To může stát čas, peníze, nebo životy. I tato námitka je ale lichá. Za prvé, praktické rozhodování, zejména v krizích, se neřídí absolutní pravdou, ale nejlepšími dostupnými odhady, a ty se ještě podle zkušeností upravují. To nemá s nihilismem co dělat. Naopak, fakta se z praktických důvodů záměrně ověřují jen s určitou přesností. Stačí když budeme féroví, a odhady nazveme tím čím ve skutečnosti jsou, tedy odhady, a ne nezpochybnitelnou pravdou a fakty. Za druhé, u zásadních otázek, například o našem dlouhodobém zdraví a budoucnosti, hrají zvýšená ostražitost a pochybnost důležitou roli. Pokud bychom totiž uvěřili něčemu, co se na první pohled jeví jako pravda, ale po delší době by se to ukázalo jako klam, na takové pomýlení bychom mohli nabalit řadu dalších rozhodnutí. To by nás v nejhorším případě mohlo dovést až na scestí s katastrofickými následky.

Každý z nás má svou pravdu, jako kolektiv máme víru

Neexistence absolutní univerzální pravdy nevylučuje, že každý jednotlivec může mít svou osobní pravdu, založenou na vlastním vědomém vnímání okolního světa. Své individuální svědomí. Problém je, že když se z takové osobní pravdy snažíme vytvořit pravdu sdílenou, nezískáme kolektivní pravdu, ale kolektivní víru založenou na názorové shodě věřících. To není až tak málo. Kolektivní víra v

přežití reálně zachránila životy ve válkou obléhaných městech. Náboženská víra kultivuje morálku. Už v 17. století si Hobbes a Locke všimli, že víra ve stát a právo umožňuje vést mnohem spořádanější a bezpečnější život. Víra v pokrok urychluje inovaci. Víra v apokalypsu způsobenou moderním životním stylem může dnes přispět k odvrácení zásadních hrozeb souvisejícím s životním prostředím. Na druhou stranu, víra není pravda. Mnozí toto rozlišení záměrně opomíjejí. Proč? Protože ve jménu pravdy, tedy kolektivního svědomí, je snazší žádat oběti a vynucovat poslušnost. O víře je možné přesvědčit část lidí, na základě pravdy lze nařizovat všem.

Jediný způsob, jak vytvořit kolektivní pravdu je orwellovská totalita

Ve skutečnosti existuje jediný způsob, jak 'vytvořit' kolektivní pravdu. Ten popsal George Orwell ve svém románu 1984. Jde o vymazání minulosti a nepohodlných myšlenek. To v orwellovském světě zajistí právě ministerstvo pravdy. Vlastně všechny totalitní režimy jsou tak trochu orwellovské, protože stojí na víře, jejím rozšíření, a následném povýšení na pravdu. Proto totality tolik lpí na pravdě. Jediné, nezpochybnitelné. Čím víc do ní investují, tím víc se na ní stávají závislé. Na její ochranu vytvářejí instituce, rituálně ji uctívají. Za každou cenu ji brání. Zakazují výzkum a debaty, které by ji mohly zpochybnit. Tím samy dokazují, že nejde o pravdu ale o víru. Pro totalitu je jednotlivec kolečkem v systému sloužícím k prosazování účelu a úkolů, které z jediné pravdy vycházejí. Každé kolečko je třeba stále sledovat, a v případě, že svou funkci nevykonává dostatečně, systém je musí poopravit nebo vyměnit.

Demokracie vychází z tolerance a konsensu, ale i v ní hraje kolektivní víra zásadní roli

Demokratická společnost neslouží předem dané pravdě a účelu, ale konsensuálnímu zájmu všech jednotlivců. Ten se navíc v čase vyvíjí. Demokracie průběžně upravuje společenský systém a priority tak, aby vždy co nejlépe sloužily všem jednotlivcům. Totalitní systém se naopak snaží upravovat jednotlivce, skupiny a jejich chování tak, aby co nejlépe sloužily jemu a jeho účelu.

Věda a politika v demokracii vycházejí z názorové soutěže. Žádné vědecké teze nebo politická rozhodnutí nejsou absolutní a trvale nezpochybnitelná. Vědu a politiku v principu není třeba chránit cenzurou, protože vpřed je posouvá právě otevřená debata. Podnětné názory vědě pomohou, zbytečné odfiltruje, a ty logicky nesprávné vyvrátí. Také politický konsensus se tvoří z různých názorů. Takový otevřený přístup přináší pokrok, ekonomický růst, a svobodu. Včetně svobody jednotlivců veřejně sdílet svou osobní pravdu, nebo přesněji svou víru.

Přesto i v demokratické společnosti hraje kolektivní víra zásadní roli. Zejména víra ve svobodu, demokratický stát, a toleranci, ale i víra v boha, pokrok, respekt k přírodě, respekt ke každé lidské bytosti, a mnohé další. Jako lidé jsme od přírody naprogramováni věřit příběhům, i když to často znamená zkreslené vnímání reality. Na rozdíl od suchých dat příběhy totiž dávají naději. A když lidé v našem okolí mají naději, když jsou do něčeho nadšeni, věci se jeví pozitivněji i nám samotným. Naopak, když kolem sebe vidíme strach, sami se víc bojíme. Ohrožení, které se týká přímo nás, navíc často vidíme jako větší než ohrožení jiných. Nepopírejme tedy, že chování každého z nás je ovlivňováno osobní i kolektivní vírou, a nejen suchými fakty. Pokud by tomu tak nebylo, ztratili bychom naši lidskost.

Cenzura se nesmí stát hlavním nástrojem demokracie v boji s manipulativními hybridními hrozbami

Ačkoli kolektivní víra nás často posiluje, jsou případy, kdy společnost naopak podlomí a rozštěpí. Nepřátelé v hybridních válkách mohou záměrně šířit sporné názory nebo obavy, s cílem manipulovat

něčí chování. Různé politické režimy na takové hrozby reagují různě. Totalita prohlásí vlastní víru za pravdu, a odlišné názory bude potlačovat jako podvrtné. Tedy cenzurovat. Demokracie spíš posílí ochranu svých hodnot včetně tolerance. Osobní urážky, pomluvy, poplašné zprávy a hrozby násliím jsou pro ni nepřijatelné. Zároveň ale zásadně nebrání otevřené názorové komunikaci, protože tolerance vůči názorům je pro ni stejně důležitá jako tolerance vůči jednotlivcům a skupinám. Proto musí pečlivě zvážit hranici mezi kritickým názorem a urážkou. Její pohled na dobro a zlo není založen na jediné neměnné pravdě, ale na společenském konsensu. Ten bez otevřené veřejné debaty vytvářet nelze.

Téma široké veřejné debaty dnes začíná rezonovat například ve Velké Británii. Ředitel redakční politiky BBC nedávno prohlásil, že britská stanice by měla dát prostor i excentrickým názorům, včetně vyznavačů teorie placaté země, pokud jich bude nezanedbatelné množství. Takzvaným 'flat earthers' samozřejmě nebude dávana příležitost se ke všemu vyjadřovat, ale měl by jim být dán prostor odpovídající jejich zastoupení ve společnosti, což je podle britských průzkumů asi 3%.

Hlavní rolí veřejnoprávního média v demokratické zemi totiž není manipulovat, propagovat předem danou pravdu, nebo nálepkovat lidi podle jejich názorů. Naopak, média mají férově ukazovat co si lidé napříč celou společností myslí. Kultivovanou vyváženou debatou pak mají pomáhat lidem si rozšiřovat své znalosti o tom, co si myslí vědci a politici, ale také co si myslí reprezentanti nejrozumnějších částí společnosti. Jedině z takové široké, otevřené a tolerantní debaty vzejde vzájemné celospolečenské porozumění, důvěra a kvalitní kolektivní víra, založená na individuálním kritickém myšlení a vlastních názorech svobodných lidí. Tímto způsobem se demokratická společnost vypořádá s nebezpečnými myšlenkami lépe než jakkoli sofistikovanou cenzurou, založenou na jakkoli neochvějných faktech. Navíc takový přístup omezí štěpení společnosti a posílí ji jako celek.

Boj s dezinformacemi je bojem za kvalitní odhady, ne bojem za absolutní pravdu

Vlády, organizace, lidé, ani zvířata se nerozhodují podle absolutní pravdy. Místo ní používají praktické zkušenosti a odhady. Had nebo kočka si před útokem svou kořist důkladně prohlédnou. Nejde jim přitom o získání nezpochybnitelně pravdivých informací o ní. Jen prakticky odhadují, zda by pro ně mohla být vhodnou potravou, a jak na ní co nejefektivněji zaútočit. Nemají neomezený čas se zabývat dalšími věcmi. Podobně funguje celá příroda, ale i lidé.

Když se naši předkové chtěli ohřát nebo svézt parním vlakem, pálili uhlí, aniž by přitom řešili fakta o světových uhelných rezervách a uhlíkových emisích. Zdroje energie a škodlivost fosilních paliv řešíme až teď, protože je to prakticky aktuální. Na rozdíl od dravých šelem, které své informace o kořisti získávají samostatně nebo ve stádech, lidé mají navíc k dispozici poznání předávané z generace na generaci a digitální technologie. To jim dává mnohem kvalitnější data, ale ne absolutní pravdu.

Nalijme si čistého vína. To, čemu říkáme fakta jsou ve skutečnosti odhady. I když jsou často kvalitnější než ty založené na naší intuici, protože berou v potaz kolektivní poznání a data zpracovaná digitálními technologiemi. Když třeba navigace v autě napíše, že nejkratší cesta do Brna měří 273 km, považujeme to za fakt. Ve skutečnosti jde o spolehlivý odhad na základě mapy. V ojedinělých případech může navigace selhat, a naše intuice pak dá přesnější odhad. Chápejme tedy boj s dezinformacemi jako boj za co nejvyšší odhady, ne za absolutní pravdu.

Boj s dezinformacemi je vždy částečně o propagandě důvěryhodnosti autorit

Boj za kvalitní odhady je na první pohled velmi vznešený. Přesto se v něm skrývá jeden zásadní háček. Uvědomme si totiž co se stane, když například velké internetové firmy nebo státy (authority),

kteří získají přístup k super-kvalitním datům a super-kvalitním odhadům, s použitím umělé inteligence budou v nedaleké budoucnosti schopny rozhodovat lépe než jednotliví lidé. A to nejen na takzvané makro úrovni, tedy o stavbě dálnic nebo elektráren, ale i na úrovni života jednotlivců. To zásadně zamíchá osobním i profesním životem, a vyvolá řadu fundamentálních otázek. Co například udělat, když se umělá inteligence neshodne s týmem lékařů ohledně zákroku na pacientovi, jehož život je v akutním ohrožení?

Dále si představme, že autority začnou na základě svých super-kvalitních dat jednotlivým lidem individuálně radit co mají dělat, co si koupit, s kým se stýkat a podobně. I když takové rady mohou být dobrovolné, lidé, kteří je využijí získají nějaký prospěch. To na jednu stranu vyvolá tlak na všechny jednotlivce takové rady ve vlastním zájmu využívat. Na druhou stranu tím ale lidé postupně odevzdávají kontrolu nad svým životem, prosperitou, a vlastně i přežitím do rukou autorit. To vyvolá tři zásadní otázky.

1. i kdyby autority na základě svých super-kvalitních dat v drtivé většině případů radily správně, tedy jejich rady by přinášely jednotlivcům prospěch oproti individuálnímu rozhodování, i sebelepší systém někdy selže. Pokud budeme mít smůlu, tak nás takové selhání nenávratně či fatálně poškodí. Ještě větší smůla by byla, kdyby kolaps takového systému vedl ke kolapsu civilizace. Ani to nelze vyloučit.
2. sám fakt, že bychom autoritám de facto postupně předávali kontrolu nad svým životem by nám jednou mohl začít vadit. Závislost na nich by totiž do budoucna oslabila naši schopnost se samostatně rozhodovat, a tedy samostatně přežít. Nejen, že bychom pak takové autority potřebovali čím dál víc, ale v určitém okamžiku by se teoreticky mohlo stát, že jejich rady přestanou našim zájmům vyhovovat, a my si toho buď vůbec nevšimneme, anebo s tím už nebudeme schopni nic udělat.
3. i kdyby nám rady autorit přinášely zjevný krátkodobý prospěch, to ještě neznamená, že nám přinesou také prospěch dlouhodobý. Slíbený dlouhodobý prospěch navíc nelze stoprocentně prakticky ověřit, protože s vyhodnocením se nedá tak dlouho čekat. Co je a co není dlouhodobě prospěšné tedy vždy do určité míry zůstane předmětem názorové diskuse.

Abychom uvěřili autoritám, jimi předkládaným faktům a návrhům, nestačí tedy jen vědět, že mají kvalitnější data a lepší schopnost je zpracovat, než máme my. Nestačí uvěřit v jejich schopnost dělat super-odhady, udílet super-rady a dělat super-rozhodnutí. Musíme navíc uvěřit, že možné chyby nebo selhání jejich systémů nás příliš neohrozí, autoritami předkládaná řešení jsou pro nás výhodná nejen krátkodobě ale i dlouhodobě, a pokud se na nich staneme více závislí, můžeme se trvale spolehnout na jejich spolehlivost a dobré úmysly, včetně ochoty uznat vlastní chyby. Jinými slovy, úspěšný boj s dezinformacemi musí veřejnost přesvědčit nejen o kvalitě informací, které jí autority dávají oproti jiným informačním zdrojům, ale i o kredibilitě a záměrech těchto autorit. To není triviální. Přesvědčování o záměrech navíc primárně není o vědě, ale o propagandě.

Tři způsoby, jak demokratické autority mohou posílit svou společenskou důvěru

Na závěr navrhneme tři způsoby, jak autority v demokratické společnosti mohou posílit svou společenskou důvěru, a dosáhnout tak cílů, které si klade zmiňovaný boj s dezinformacemi.

1. autority by měly odvrátit svou pozornost od používání termínů jako jsou pravda, lež, fakta nebo dezinformace. Z šíření lží a dezinformací lze totiž obvinit prakticky každého oponenta v politické debatě, čímž tato slova ztrácejí svůj smysl. Důvěru nezíská ten, kdo nejhlasitěji tvrdí, že má pravdu, ani ten, kdo má nejmocnější nástroj k umlčení svého rivala. Místo zmíněných termínů je vhodnější používat pojmy jako současný vědecký konsensus, odhad založený na momentálně nejvyšší kvalitě dostupných datech, empirická zkušenost, většinový názor, nebo

naopak amatérský odhad, odhad založený na podezřelých zdrojích apod. Autority by měly s dávkou pokory uznat, že nejsou nositelem absolutní pravdy, ale jen zprostředkovatelem civilizovaného života společnosti.

2. autority by měly co nejtransparentněji prokázat kvalitu a objektivitu svých dat a systémů.
 3. autority by měly co nejpersvědčivěji prokázat své krátkodobé i dlouhodobé dobré úmysly, včetně záruk, že super-data a z nich vyvozené super-odhady nebudou proti nikomu zneužity. V této souvislosti je klíčové přesvědčit veřejnost o tom, že autoritám primárně nejde o zbytečně rozsáhlá nařízení a zákazy, že nechtějí vytvářet nebo podporovat zbytečné závislosti na různých produktech, službách a technologiích bez možnosti volby na straně uživatelů, ani zbytečné mechanismy pro sledování a kontrolu lidí. To samozřejmě neznamená, že bychom si jako společnost na základě demokratického konsensu nemohli zvolit preferenci pro určité technologie, například z bezpečnostních důvodů, nebo kvůli ochraně životního prostředí.
-

AUTOR: Dalibor Vavruška